

Rozdział / Розділ / Chapter

XV

Rola i znaczenie kościoła
jako instytucji społeczeństwa obywatelskiego w Ukrainie

Роль та значення церкви як інституту громадянського
суспільства в Україні

The role and importance of the church as an institution
of civil society in Ukraine

Larisa Dudka (Лариса Дудка)*

Nizhyn Gogol State University, Ukraine

Abstrakt: W artykule tym przeanalizowane zostały przyczyny, możliwości, charakterystyka i cechy procesu formowania się Kościoła jako skutecznej instytucji społeczeństwa obywatelskiego w okresie niepodległości na Ukrainie. Zdaniem autora, stosunek statusu i poziom praw obywatelskich do wolności sumienia, natura relacji państwo-kościół i wykorzystanie znacznego potencjału gminy jako instytucji społecznej w dużej mierze zależy od stanowiska rządu. Udowodniono, że obecność jasnej i zrozumiałej polityki struktur władzy w odniesieniu do religii i organizacji religijnych, a także gotowość do konstruktywnego dialogu ze wspólnotą religijną, jest gwarancją pokoju i wzajemnego zrozumienia w społeczeństwie. **Słowa kluczowe:** Kościół; Państwo; Społeczeństwo obywatelskie; Religia; Relacje państwo-kościół.

Анотація: У даній статті проаналізовані причини, особливості та характерні риси процесу становлення церкви як дієвого та повноправного інституту громадянського суспільства в Україні періоду незалежності. Автор стверджує, що стан та рівень забезпечення права громадян на свободу совісті, характер державно-церковних відносин та використання значного потенціалу церкви як соціального інституту значною мірою залежать від позиції державної влади. Доведено, що наявність чіткої і зрозумілої політики владних структур щодо релігії та релігійних організацій, готовність до конструктивного діалогу з релігійною спільнотою є запорукою громадського миру та порозуміння в суспільстві. **Ключові слова:** Церква; Держава; Громадянське суспільство; Релігія; Державно-церковні відносини.

* Corresponding author: laridudka@ukr.net

© 2019 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. All rights reserved

Summary: The following article describes the reasons, opportunities and characteristics of the process of becoming a church as an effective and full-fledged civil society institution in Ukraine during the period of independence. The author emphasizes that the state and level of ensuring the right of citizens to freedom of conscience, the nature of state-church relations and the use of significant church potential as a social institution depend on the position of the government. It is proved that the presence of a clear and understandable policy of power structures in relation to religion and religious organizations, as well as the readiness for a constructive dialogue with the religious community are a guarantee of public peace and mutual understanding in society. **Key words:** Church; State; Civil society; Religion; State-church relations.

Постановка проблеми. Складні й суперечливі процеси в економіці, політиці та національній свідомості відбуваються в Україні вже тривалий час. Важливою передумовою успішного подолання кризових явищ, досягнення економічного та культурного процвітання, зміцнення співпраці та порозуміння між державою і широким громадським загалом є становлення громадянського суспільства. Нам украї потрібна демократична консолідація європейського гатунку, яка має на меті формування толерантності, поваги до прав людини, вміння долати стереотипи і знаходити компроміси.

Серед численних факторів суспільного життя, які відбиваються на політиці й суспільстві в цілому, є релігія. Упродовж багатьох століть, а особливо сьогодні, релігійні доктрини та релігійні інститути безпосередньо й опосередковано впливали й впливають на суспільно-політичні процеси будь-якої країни. Україна не є виключенням, а враховуючи специфіку сучасної церковно-релігійної ситуації та складнощі у забезпеченні політичної стабільності та суспільної злагоди між усіма її громадянами цей процес у нашій країні має свої особливості та неоднозначні наслідки.

Слід підкреслити, що церква як соціальний інститут, володіючи певним досвідом суспільної діяльності та високим рівнем довіри до неї

громадян нашої держави порівняно з іншими суспільними інституціями¹ має значний потенціал і досвід позитивного впливу на українське суспільство, зокрема на процес побудови громадянського суспільства.

Для більш повного використання церквою свого досвіду та потенціалу у реалізації таких функцій як формування громадянської культури населення, здійснення благодійницької діяльності, підтримка найменш соціально захищених категорій населення, налагодження міжнародних зв'язків, здійснення наукової і просвітницької роботи тощо їй потрібна допомога держави у забезпеченні необхідними умовами та ресурсами. Це повинно проявитися перш за все через створення нормативно-правової бази та формування дієвого механізму співпраці, що забезпечили б відповідні умови для діяльності церкви як дієвого та повноправного інституту громадянського суспільства.

Виконуючи такі функції, церква зможе розв'язувати важливі для всього соціуму проблеми, привертати до них увагу держави, коли треба – змушувати її корегувати свою політику в потрібному для суспільства напрямі. Вона буде здатна забезпечувати зворотний зв'язок між державою і суспільством, пропонуватиме свої програми вирішення суспільних питань².

Таким чином, належні державно-церковні відносини є необхідними не лише для побудови демократичної правової держави, зобов'язаної

¹ З 2 грудня по 12 грудня 2016 року Київський міжнародний інститут соціології провів власне опитування громадської думки «Омнібус» щодо рівня довіри населення соціальним інститутам. За результатами опитування найбільшою довірою серед українців користуються церква, волонтери та Збройні Сили України. Порівняно з 2015 роком рівень довіри до церкви майже не змінився, вона продовжує утримувати позиції лідера довіри українців – це 56,7 % населення нашої країни. Електронний ресурс: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> (режим доступу: 12.05.2017)

² О. М. Грінер, *Становлення Церкви як інституту громадянського суспільства: управлінський аспект*, „Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матеріалів науково-практичної конференції „Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи” 12 вересня 2007 р., К., с. 108.

забезпечити реалізацію права громадян на свободу совісті, але й для становлення громадянського суспільства, оскільки церкви та релігійні організації виконують не лише притаманні їм функції, але й, будучи суспільними інститутами, є причетними до соціального життя, освіти, культури, благодійної діяльності тощо.

Стан розробки теми. Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемі взаємин релігії й суспільства, держави та церкви, вона продовжує нині залишатися дискусійною. Подолання ідеологічних бар'єрів, колишніх упереджених методологічних підходів, доступ до раніше заборонених джерел інформації нині дають змогу справді на науковому рівні досліджувати релігійні процеси в Україні. Релігійно-церковні процеси викликають підвищений інтерес різних категорій населення України. Науковців цікавлять їх історичні та теоретичні аспекти, а представників державних структур – переважно практичні питання, пов'язані з пошуком ефективних форм і методів управління ними. Актуальність дослідження взаємодії держави й церкви підтверджується як світовим досвідом, так і сучасними внутрішньодержавними подіями, які переконливо свідчать, що в ескалації політичних та міжетнічних конфліктів нерідко виступає релігійний чинник^{3 4}.

Питання державно-церковних відносин, реалізація принципу свободи совісті в Україні періоду незалежності, взаємовплив церкви і держави проаналізовано в роботах В. Бондаренка, А. Колодного, В. Любчика, П. Панченко, В. Рибалка, М. Бабія, В. Єленського, Л. Филипович та ін. У працях політологічного, соціологічного та історичного спрямування знайшли своє відображення процеси становлення громадянського

³ С. І. Здіорук, *Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти*, К. : НІСД 2007 с. 160.

⁴ О. Шуба, *Релігія в етнонаціональному розвитку України*. К. 1999, с. 309.

суспільства в Україні. Проте вплив церкви на його формування та її місце в цьому процесі висвітлено поки що недостатньо повно. Водночас, варто констатувати, що ця сфера сучасного суспільного життя є багато в чому неоднозначна і потребує додаткових досліджень та узагальнень.

Мета наукової статті передбачає дослідження характерних рис сучасних українських практик у сфері діалогу між державою та церквою, а також аналіз особливостей процесу становлення церкви як дієвого та повноправного інституту громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним є твердження, що стан та рівень забезпечення права громадян на свободу совісті, а також характер державно-конфесійних відносин значною мірою залежать від позиції державної влади, наявності у неї чіткої та зрозумілої політики стосовно релігії та релігійних організацій, готовності до діалогу з релігійною спільнотою і пошуку консенсусу з нею.

Згідно сучасної української моделі державно-церковних відносин, держава і церква визначаються як рівноправні суб'єкти державно-церковних відносин, кожен з яких діє у сфері своєї компетенції, взаємно підтримуючи один одного. При цьому релігійні організації діють у правовому полі держави, держава не втручається в справи церкви, забезпечуючи свободу релігії, свободу церкви, сприятливі умови її діяльності. Отже, конституційне закріплення принципу відокремлення церкви від держави не відкидає як їхньої взаємної відповідальності, так і можливості співпраці у сфері соціального захисту, охорони здоров'я, культури, науки, мистецтва тощо. Завдячуючи таким підходам, процес релігійного відродження у незалежній Україні набув незворотнього

характеру і виявився у зростанні релігійності населення, чисельності релігійних організацій, розширенні спектру конфесійного розмаїття⁵.

Цілком зрозумілим є те, що релігійні об'єднання не можуть існувати поза суспільством, вони не можуть бути нейтральними відносно того, що відбувається у суспільстві. Витиснуті з політичного життя суспільства за радянських часів релігійно-церковні організації вийшли на авансцену політичного життя. Демократизація українського суспільства привела до відчутної активізації діяльності церковних конфесій, релігійних організацій у соціально-політичному, державно-політичному та соціально-культурному житті країни.

Як зазначено в проекті Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, відокремлення церкви від держави жодним чином не означає відокремлення церкви від суспільства, заборону її участі в суспільному житті. Навпаки, цей принцип звільняє церкву (релігійні організації) від її одержавлення, тотального контролю держави над її внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою⁶.

Із прийняттям незалежності України спостерігаємо суттєві зміни, що відбуваються як у церковно-релігійній сфері, так і в докорінній перебудові державно-церковних відносин. Зокрема, сформувалося національне законодавство щодо забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Базовий Закон «Про свободу совісті і релігійні організації» від 23 квітня 1991 року⁷ з наступними змінами та доповненнями, а також більшість законодавчих актів,

⁵ Г. Попов, *Особливості...*, с. 7.

⁶ Концепція державно-конфесійних відносин в Україні. Проект. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему *Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?*, Центр Разумкова за підтримки Фонду Конрада Аденауера в Україні. К. 22 квітня 2013 р., с. 59.

⁷ Закон України *Про свободу совісті і релігійні організації*, від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (режим доступу 11.05.2017)

що регулювали окремі питання, за експертними оцінками загалом на належному рівні забезпечували як реалізацію права громадян на свободу совісті, так і розвиток церковно-релігійної мережі. Відповідно до ст. 7 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" головною ланкою релігійно-церковного життя в Україні є релігійна організація. Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезначених релігійних організацій. Метою утворення релігійної організації є задоволення релігійних потреб віруючих громадян. Це означає, що віруючі повинні не тільки мати можливість колективно сповідувати свою релігію в богослужінні, виконанні релігійних ритуальних обрядів, а й реалізовувати за допомогою цих організацій приписи своєї релігії у повсякденному житті, вільно та цивілізовано їх пропагувати і поширювати⁸.

Такий підхід до утворення релігійних організацій відповідає вимогам міжнародного права, зокрема підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав-учасниць наради за безпеку і співробітництво в Європі (1989 р.), яким визначені принципи утворення релігійних організацій та їх правовий статус. Головною складовою частиною його стало право віруючих колективно сповідувати свою релігію і організовуватися для цього у свої традиційні церковні (ієрархічні та інституційні) структури.

Після реорганізації системи органів державної влади в незалежній Україні функції щодо забезпечення проведення державної політики щодо релігії та діяльності релігійних організацій покладалися на

⁸ Закон України, *Про свободу совісті і релігійні організації*, від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (режим доступу 10.05.2017)

державний орган виконавчої служби, якій часто змінював свій статус та підпорядкування. Так, з 1991 р. до сьогодні функції державного органу у справах релігій виконували: Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України, Міністерство України у справах національностей, міграцій та культур, Державний комітет України у справах релігій, Державний департамент у справах релігій Міністерства юстиції України, Державний комітет України у справах національностей та релігій.

Проте, Указом президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09 грудня 2010 р. було ліквідовано Державний комітет України у справах національностей та релігій, функції з реалізації державної політики у сфері релігії покладено на Міністерство культури України, у структурі якого було створено Департамент у справах релігій та національностей⁹.

При цьому варто зазначити, що ще в 2008 р. при Кабінеті Міністрів України була утворена Комісія з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій. Останнього разу засідання комісії проходило у жовтні 2012 р., а перед цим ще три роки засідання не скликалися. 4 березня 2015 року була затверджена Постанова Кабміну України про відновлення та активізацію роботи комісії, основними завданнями якої є сприяння координації дій органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій та підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері державно-конфесійних відносин. Проте, як зазначає Інститут релігійної свободи жодного засідання так і не було скликано. І це при тому, що за словами релігійних діячів та експертів, міжвідомчого

⁹ Указ Президента України, *Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади*, від 09 грудня 2010 р. № 1085/2010. Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (режим доступу 14.05.2017).

опрацювання потребують питання спрощення реєстрації релігійних організацій та перереєстрації їх статутів, функціонування капеланської служби в умовах російської агресії та порядок проходження альтернативної служби під час мобілізації, вирішення питань гуманітарної допомоги та багато інших¹⁰.

У 1990-х роках можемо виокремити знакові події, що свідчили про намагання налагодити постійний дієвий міжконфесійний діалог. Зокрема, з цією метою у грудні 1996 р. за сприяння Державного комітету України в справах релігії була створена *Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій* як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган¹¹. Мета ВРЦіРО – об'єднання зусиль Церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру. Рада функціонує на засадах рівності та рівноправ'я, поваги до внутрішніх настанов і традицій усіх діючих в рамках Конституції України релігійних організацій і є незалежною від органів державної влади України, політичних партій, інших громадських формувань та їх керівних органів. Станом на листопад 2016 року до складу ВРЦіРО входять 16 церков і релігійних організацій та 1 міжцерковна організація, серед яких православні, греко- і римсько-католицькі, протестантські та євангельські церкви, а також іудейське та мусульманське релігійні об'єднання. Відтак Рада Церков представляє більше ніж 90 % усіх релігійних організацій України.

¹⁰ Кабмін знов змінив склад міжвідомчої Комісії з питань релігійних організацій. Електронний ресурс: www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1812 (режим доступу 16.05.2017).

¹¹ ВРЦіРО, 20 років на шляху діалогу та порозуміння, 2014. Електронний ресурс: www.vrciro.org.ua/ua/council (режим доступу 12.05.2017).

На сьогодні Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій є найбільшою і найавторитетнішою громадською інституцією в Україні. Рада Церков бере активну участь у громадському житті країни, реагуючи на суспільні виклики публічними заявами, миротворчими та іншими заходами. Особливу увагу Рада Церков звертає на необхідність утвердження в суспільстві справедливості, забезпечення свободи віросповідання та інших фундаментальних прав людини, захисту суспільної моралі, боротьби з корупцією, належного соціального захисту вразливих і малозабезпечених верств населення, проведення чесних і прозорих виборів.

Окрім Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій на національному рівні функціонують і інші консультативно-дорадчі органи, такі як Нарада представників християнських церков України, Рада Євангельських Протестантських Церков України, Всеукраїнська Рада Християнських Церков, Раду представників Духовних управлінь і центрів мусульман України які також займають досить активну позицію в сфері державно-церковних відносин. Однак Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій у порівнянні з іншими аналогічними інституціями більш послідовно і системно працює в напрямку законодавчого забезпечення свободи совісті та віросповідання в Україні¹².

Усталеного характеру набула практика зустрічей глав і представників Церков і релігійних організацій та перших осіб держави, насамперед – Президента України та прем'єр-міністра, що відкриває перспективи

¹² О. Заєць, *Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій та її позиція відносно законодавчих ініціатив у релігійній сфері*. Електронний ресурс: www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=179%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk (режим доступу 13.05.2017).

до порозумінь та конструктивного діалогу між державою та церковними інституціями.

Загалом, за експертними оцінками Центру Разумкова, розвиток подій у церковно-релігійній сфері, за всіх проблем, свідчив про рух державно-конфесійних відносин на паритетних, партнерських засадах¹³.

Проте, після президентських виборів у лютому 2010 р. ситуація змінюється. Зокрема, знаковими для 2010 р. можна виділити наступні факти:

1. Незважаючи на задекларовані принципи рівного ставлення до всіх Церков і релігійних організацій країни (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації»¹⁴), не було проведено жодної зустрічі Президента ні з ВРЦіРО, ні з представниками окремих Церков і релігійних організацій, за винятком Української ПЦ (МП) та Російської ПЦ, що, на жаль, не свідчить про рівноправність усіх релігійних організацій, оскільки тодішній глава держави відкрито демонстрував свою прихильність УПЦ (МП) не як приватна особа, а як Президент України, представляючи позицію держави;
2. Як уже було зазначено вище, Комісія при Кабінеті Міністрів жодного разу не збиралася;
3. У грудні 2010 р. без будь-яких консультацій з релігійною спільнотою Указом Президента ліквідовано Державний комітет України у справах національностей та релігій (його функції передані: в частині реалізації державної політики у сфері релігії – до Міністерства культури; в частині реєстрації релігійних організацій – до Державної служби реєстрації

¹³ *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?». Центр Разумкова за підтримки Фонду Конрада Аденауера в Україні, К. 22 квітня 2013 р., с. 4.*

¹⁴ Закон України, *Про свободу совісті і релігійні організації*, від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (режим доступу 17.05.2017).

України)¹⁵. Крім того, у стінах Верховної Ради України було порушено питання про ліквідацію Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (законопроект № 6532), з якою тісно співпрацює ВРЦіРО.

Ну і нарешті, варто наголосити на значній активізації присутності та діяльності в Україні Патріарха Московського і всієї Русі Кирила – це мало виразний політичний характер, що визнавали навіть представники РПЦ¹⁶. Безпрецедентним фактом є участь громадянина Російської Федерації, патріарха Російської ПЦ Кирила в інавгурації Президента України В.Ф. Януковича 25 лютого 2010 року. У цій ситуації був порушений Указ Президента України «Про державний протокол і церемоніал» від 22 серпня 2002 року № 746/2002, за яким благословення новообраного президента мало б відбутися у Софії Київській главами різних церков та релігійних організацій¹⁷. Виглядає так, що втративши політичний контроль над країнами колишнього СРСР, сьогоденне московське політичне та церковне керівництво бере під свою опіку так звану «канонічну територію» Московського Патріархату¹⁸.

Значного негативного резонансу не лише в релігійному середовищі, але й у суспільстві загалом, набули спроби прийняття нової редакції

¹⁵ Указ Президента України, *Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади*, № 1085 від 9 грудня 2010 р. Електронний ресурс: <http://president.gov.ua/documents/12584.html> (режим доступу 10.05.2017).

¹⁶ Васильев М., *Янукович вибрав благословення Патріарха Кирила*, „KM.RU-Україна”, 24 лютого 2010 г. Електронний ресурс: www.km.ru/news/yanukovich_vybira_blagoslovenie (режим доступу 18.05.2017).

¹⁷ *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему „Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку”*, Центр Разумкова за підтримки Фонду Конрада Аденауера в Україні К. 8 лютого 2011 р., с. 60.

¹⁸ А. Колодний, Л. Филипович, *Конфесіологія релігії: Колективна монографія*, Українське релігієзнавство, вид. 2, Київ 2009 с. 136.

базового Закону про свободу совісті без узгодження із Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій.

Питання розробки нової редакції зазначеного Закону або внесення змін до нього постало у зв'язку з рекомендаціями Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. Відзначивши прогресивний характер названого Закону, ПАРЕ рекомендувала його вдосконалення з урахуванням сучасних реалій суспільного життя¹⁹. Увесь цей час ВРЦіРО, громадські організації виступали за те, що змінам базового закону (як і інших законів, що стосуються забезпечення права реалізації свободи совісті) має передувати прийняття *Концепції державно-церковних відносин*, яка має бути покладена в основу зазначених змін, а головне – розроблена та прийнята за участі та згоди релігійної спільноти. Головною метою такої Концепції, як справедливо зазначає Ю. Решетніков, має бути формування й законодавче закріплення такої ефективної моделі державно-конфесійних відносин в Україні, яка б з урахуванням як духовно-релігійних традицій українського народу, так і досвіду демократичних країн світу найбільшою мірою відповідала б сучасним реаліям релігійно-церковного життя та заклала перспективи його подальшого розвитку²⁰.

Однак, вже 16 березня 2012 р. на розгляд Верховної Ради було подано законопроект, що передбачав внесення змін до 36 чинних законодавчих актів, у тому числі й до Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Зміни до базового Закону у сфері свободи совісті стосувались ускладнення реєстрації релігійних організацій, посилення

¹⁹ Доповідь Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань від 5 жовтня 2005 р. Електронний ресурс: www.minjust.gov.ua/0/6782 (режим доступу 19.05.2017).

²⁰ Ю. Решетніков, *Аналіз законодавчих ініціатив у сфері свободи совісті та державно-конфесійних відносин Верховної Ради України VI скликання* / Ю. Решетніков // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин... - К., 2013. – С. 22.

контролю над діяльністю релігійних організацій, ускладнення контактів українських релігійних організацій з представниками зарубіжних релігійних організацій, проповідниками, місіонерами та ін.²¹.

Зазначений законопроект викликав гостру критику як у релігійному, так і в експертному середовищі. Однак, 16 жовтня 2012 р. Верховна Рада приймає законопроект у другому читанні без будь-якого обговорення поправок з боку профільного комітету. Попри позицію представників релігійного та експертного середовища, оприлюднення Відкритих листів громадських організацій, правозахисників і науковців із вимогою ветоування законопроекту та повернення його на доопрацювання, 21 листопада він був підписаний Президентом.

Окреслена ситуація продемонструвала відкрите ігнорування Президентом України та більшістю депутатського корпусу позицій релігійної спільноти. Більш того, можна зазначити, що не лише зміни до базового Закону про свободу совісті, але й процес їх прийняття стали образою почуттів релігійних організацій та їх лідерів, віруючих і просто демократично налаштованих громадян України. Настоятель Української Греко-Католицької Церкви Святослав (Шевчук) в інтерв'ю газеті «День» зазначив, що ця подія змусила Глав Церков говорити про кризу в державно-церковних відносинах²².

Церковно-релігійне життя в Україні ускладнюється не лише перманентними кризами в державно-церковних відносинах, але й суттєвими міжконфесійними конфліктами. З прийняттям

²¹ Закон України, *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України*, (реєстр № 1022). Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5461-VI> (режим доступу 31.05.2017).

²² Блаженніший Святослав Шевчук, *Є розмова, а діалогу немає...* „Фрагмент інтерв'ю газеті «День»”, 11 січня 2013 р. Електронний ресурс: www.day.kiev.ua/uk/arhiv/no3-2013 (режим доступу 20.05.2017).

незалежності настав новий період історії православної церкви, яка поступово стає на шлях відновлення, самостійності, втраченої ще в 1686 р., оновлюється у своїй соборності. Однак, ще маємо тягар старих і нових міжцерковних проблем, в епіцентрі яких – міжправославний конфлікт, який продовжує залишатися напруженим. Протистояння на релігійному ґрунті, що охопило не лише церковних діячів, служителів культу, мільйони віруючих, а й політиків, позначається на різних сферах життя українського суспільства, зокрема є причиною зростання соціальної напруги та поглиблення суспільних протиріч. Важко не погодитись з В. Єленським, який наголошує, що без ліквідації міжцерковного конфлікту Україна не зможе досягти громадянської злагоди та гарантованої суспільної стабільності²³.

З іншого боку, не варто однозначно відкидати досить поширену сьогодні думку, що консолідувати український народ на релігійному підґрунті практично неможливо. Більше того, намагання згуртувати його в такий спосіб призводить до подальших розколів та конфесійного розшарування. У зв'язку з цим необхідно вкрай обережно ставитися до безумовно привабливої ідеї проголошення єдиної помісної православної церкви. Тим більше, світовий історичний досвід переконливо демонструє, що досягнення суспільної згуртованості принципово неможливе на шляху самовизначення та формування ідентичності – політичної, національної чи конфесійної. Цей процес надто складний і потребує, щонайперше, толерантності, взаємної поваги і суспільної злагоди всіх наявних в Україні церков, а постановку питання про українську національну церкву слід розуміти як добрий намір

²³ В. Єленський, *Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації*, 1996, с. 38-39.

формування міжконфесійної єдності, яка сприяла б процесові консолідації українського народу.

За цих умов вважаємо, що вирішальну роль у залагодженні конфлікту мають відіграти лідери конфліктуючих сторін. Дуже часто саме від них залежить як перший, так і вирішальний крок до миру та злагоди.

Для поглиблення як державно-конфесійного так і міжконфесійного діалогу, опрацювання конкретних механізмів співпраці між державою і церквою в різних сферах важливою є співпраця Церков і релігійних організацій у форматі консультативно-дорадчих органів при міністерствах та відомствах – *громадських рад*.

Сьогодні доволі активно свою роботу проводить *Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України з питань співпраці з Всеукраїнською радою Церков та релігійних організацій*. У центрі уваги Громадської ради – питання сприяння запровадженню викладання предметів духовно-морального спрямування, опрацювання державного стандарту з богослов'я та інше. Результатом послідовних і багаторічних зусиль Громадської ради стало ухвалення 2 липня 2015 р. Президентом України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів», надавши таким чином релігійним організаціям право виступати суб'єктами заснування загальноосвітніх навчальних закладів різного рівня. Як зазначає Ю. Решетников, зазначений Закон носить без сумніву революційний характер у контексті подолання наслідків тоталітарної радянської політики щодо релігії та церкви та розбудови державно-конфесійних відносин на принципово нових демократичних засадах. Говорячи про надання релігійним організаціям вказаного права важливим є не лише урівнення їх у цьому відношенні з іншими

суб'єктами права і подолання їх штучної дискримінації, але і введення їх у число суб'єктів – учасників навчально-виховного процесу²⁴.

29 квітня 2009 р. відбулося установче засідання *Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України*, яка була утворена з метою налагодження тісної співпраці Міністерства з українськими Церквами і релігійними організаціями для задоволення релігійних потреб військовослужбовців та духовного, морально-естетичного, військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України²⁵. Результатом її роботи стало розроблення Концепції душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України.

4 червня 2009 року започаткувала свою роботу *Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України* з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій²⁶. На робочих засідання представники конфесій та медичної спільноти розглядають питання пропаганди здорового способу життя, профілактики поширення інфекцій ВІЛ/СНІДу, шляхи вдосконалення процесу вакцинації в Україні, обговорили проект «Етичного кодексу лікаря» тощо.

Підставою для створення та діяльності Громадських рад при різних міністерства та відомствах є положення нормативно-правових актів України, спрямованих на створення сприятливих умов для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні

²⁴ Ю. Решетніков, *Громадська рада з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України як механізм забезпечення взаємодії держави та релігійних інституцій у сфері освіти*. Електронний ресурс: <http://www.edu-ugcc.org.ua/resursy/internet-resursy> (режим доступу 23.05.2017).

²⁵ *Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України* Електронний ресурс: www.mil.gov.ua/diyalnist/zv'yazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada (режим доступу 20.05.2017).

²⁶ *Положення про Громадську Раду при Міністерстві охорони здоров'я України*. Електронний ресурс: www.moz.gov.ua/ua/portal/polog_grRADA.html (режим доступу 12.05.2017).

державними справами, забезпечення відкритості діяльності органів виконавчої влади, утвердження в Україні народовладдя і громадянського суспільства²⁷.

Будь-яка співпраця може бути успішною лише за умови порозуміння сторін, що можливо забезпечити шляхом застосування діалогових форм управління. Роль та значення громадських рад як консультативно-дорадчих органів при органах влади переоцінити вкрай важко. Адже, через них як через форпости громадськості релігійні організації та віруючі мають можливість оперативно і конструктивно вирішувати нагальні питання церковно-релігійного життя. Важливо, що діяльність зазначених Громадських рад призводить до цілком конкретних управлінських рішень у сфері компетенції відповідних міністерств і відомств.

Громадянське суспільство – це суспільство, якому властиве самоврядування вільних індивідів та добровільно створених ними організацій. Громадянське суспільство, як сферу самоврядування вільних індивідів, захищають від свавілля державної влади та жорсткої регламентації з боку її органів відповідні закони. Ось чому в реальному суспільному житті громадянське суспільство та правова держава є взаємозв'язаними інституціями, функціонування яких забезпечується верховенством закону, що надійно гарантує та захищає права і свободи громадян²⁸.

Висновки. Безумовно, ключову роль у становленні громадянського суспільства відіграє держава, точніше ті можливості, які вона може

²⁷ А.С. Крупника, *Громадські Ради: створення та організація роботи. Довідково-методичний посібник для членів громадських рад*, Одеса 2012, с. 4-7.

²⁸ С. Морозюк, *Громадянське суспільство і релігія: проблема толерантності відносин, „Державно-церковна політика в Україні як фактор формування громадянського суспільства: Зб. доп. та повід. науково-практичної конференції”*, за заг. ред. д. філос. наук А. Колодного і д. філос. наук О. Сагана, Київ: Світ Знань, 26-27 листопада 2008 р., с. 78.

запропонувати для інститутів громадянського суспільства. Ці можливості повинні ґрунтуватись на утвердженні толерантності, як важливій правовій і політичній потребі. Під толерантністю ми розуміємо повагу, сприйняття та розуміння різноманіття культур та форм самовираження й самовиявлення людської особистості. До того часу, доки в нашому суспільстві не виникне релігійна толерантність, ми не зможемо говорити про релігійні організації як повноправні інститути громадянського суспільства.

Відтак, залишається лише сподіватися, що досвід у налагодженні державно-церковних відносин минулих років буде детально проаналізовано й зазначені питання знайдуть своє законодавче розв'язання завдяки законотворчій роботі нової влади, що буде корисним не лише релігійній спільноті, а й усьому українському суспільству, значну частину якого становлять віруючі громадяни.

Розв'язання цих масштабних завдань потребує спільних зусиль державних інституцій різного рівня, представників релігійної спільноти, науковців, громадськості. А насамперед потребує переконаності у важливості поставленої мети і реальних зусиль щодо її досягнення.

Literatura / Література / References

- Блаженніший Святослав Шевчук (2013). Є розмова, а діалогу немає... (Фрагмент інтерв'ю газеті «День», 11 січня 2013 р.). Електронний ресурс: <http://www.day.kiev.ua/uk/arhiv/no3-2013> (режим доступу 20.05.2017).
- Васильєв, М. (2010). Янукович вибрав благословення Патріарха Кирилла. КМ.RU-Україна, Електронний ресурс: www.km.ru/news/yanukovich_vybra_blagoslovenie (режим доступу 18.05.2017).
- ВРЦіРО. (2014). 20 років на шляху діалогу та порозуміння. Електронний ресурс: <http://vrciro.org.ua/ua/council> (режим доступу 12.05.2017)
- Заєць, О. (2008). Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій та її позиція відносно законодавчих ініціатив у релігійній сфері. Електронний ресурс:

http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=179%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk (режим доступу 13.05.2017).

- Закон України. (2013). Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України (реєстр № 1022). Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5461-VI> (режим доступу 31.05.2017).
- Закон України. (2016). Про свободу совісті і релігійні організації від 23 квітня 1991 року № 987-XII. Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (режим доступу 17.05.2017).
- Здіорук, С. І. (2007). Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти. К.: НІСД, с. 160.
- Колодний, А., Филипович, Л. (2009). Конфесіологія релігії : Колективна монографія. Українське релігієзнавство, вид. 2-е доопрац. Київ, с. 237.
- Концепція державно-конфесійних відносин в Україні. (2013). Проект. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин? (22 квітня 2013 р.). Центр Разумкова за підтримки Фонду Конрада Аденауера в Україні. К., с. 58-66.
- Крупника А. С. (2012). Громадські Ради: створення та організація роботи. Довідково-методичний посібник для членів громадських рад (с. 4-7). Одеса.
- Міністерство оборони України. (2017). Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Електронний ресурс: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyurada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada> (режим доступу 20.05.2017)
- Міністерство Охорони Здоров'я України (2017). Положення про Громадську раду при Міністерстві охорони здоров'я України Електронний ресурс: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/polog_grRADA.html (режим доступу 12.05.2017)
- Міністерство юстиції України. (2005). Доповідь Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань від 5 жовтня 2005 р. Електронний ресурс: www.minjust.gov.ua/0/6782 (режим доступу 19.05.2017).
- Морозюк, С. (2008). Громадянське суспільство і релігія: проблема толерантності відносин. Державно-церковна політика в Україні як фактор формування громадянського суспільства: Зб. доп. та повід. науково-практичної конференції. За заг. ред. д. філос. наук А.Колодного та д.філос.наук О.Сагана. Київ: Світ Знань, с. 78-79.
- Попов Г. (2007). Особливості розвитку державно-церковних відносин та релігійно-церковного комплексу в сучасній Україні. Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матеріалів науково-практичної конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 12 вересня 2007 р.). К., с. 6-11.
- Релігія і влада в Україні (2011). проблеми взаємовідносин: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини

- в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» (8 лютого 2011 р.) / Центр Разумкова за підтримки Фонду Конрада Аденауера в Україні. К., с. 82
- Релігія і влада в Україні (2013). Проблеми взаємовідносин: Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин? (22 квітня 2013 р.). Центр Разумкова за підтримки Фонду Конрада Аденауера в Україні. К., с. 76
- Решетніков Ю. (2015). Громадська рада з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України як механізм забезпечення взаємодії держави та релігійних інституцій у сфері освіти. Електронний ресурс: <http://www.edu-ugcc.org.ua/resursy/internet-resursy/> (режим доступу 23.05.2017)
- Решетніков, Ю. (2013). Аналіз законодавчих ініціатив у сфері свободи совісті та державно-конфесійних відносин Верховної Ради України VI скликання. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин..., К., с. 16-22.
- Указ Президента України. (2010). Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади № 1085 від 9 грудня 2010 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу:<http://president.gov.ua/documents/12584.html> (режим доступу 17.05.2017).
- Шуба О. (1999). Релігія в етнонаціональному розвитку України. К., 309 с.

To cite this chapter:

Dudka, L. (2019). The role and importance of the church as an institution of civil society in Ukraine. In: M. Apollo, M. Krupska-Klimczak (Eds.), *Poland and Ukraine: Problems and prospects* (pp. 313-333). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.